

Avslutningsvis kan sägas att när man läser en festskrift av detta slag, avläser man också den aktuella vetenskapliga mätarställningen inom ämnet etnologi. Man får ett hum om vilka frågor det är som intresserar etnologer idag och vilka material och metoder som befinns vara användbara, liksom vilka teorier och begrepp som attraherar dagens etnologer. *Vardagslivets fronter* vittnar om såväl nyorientering som kontinuitet och, inte minst, om nyorientering utifrån klassiska etnologiska intresseområden såsom materiell kultur, berättande samt det geografiska rummet. Det är en både pigg och lärorik festskrift, som redovisar vilken bredd och vitalitet pågående etnologisk forskning har. En av de stora poängerna med boken är att flera av artiklar kan användas i undervisningen, vilket innebär att den slipper samla damm i bokhyllan. Det är ett gott betyg åt en festskrift.

Birgitta Meurling, Uppsala

Åsa Ahrland, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2006. 410 s., ill. ISBN 91-7203-748-2.

Väl genomförda avhandlingar med Orts- och personregister, bearbetade, rikt illustrerade och utgivna i efterhand som bok för en vidare publik efterfrågas ofta och Åsa Ahrlands *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige* utgör ett fint exempel. Ahrland är hortonom sedan 1991, från 2005 doktor i agronomi vid SLU i Alnarp och har ägnat en diger volym på över 400 sidor åt studiet av trädgårdsmästarnas identitet, villkor och roll inom 1700-talets svenska trädgårdskultur. Glädjande nog tar hon ett brett kulturhistoriskt grepp på sitt ämne så att skildringen blir en givande läsning för både trädgårdsintresserade och de som fascineras av svenskt 1700-tal. Den som associerar till Maria Flincks Augustbepisade *Tusen år i trädgården. Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar* från 1994 hamnar inte helt fel, även om Flinck, som avtackas i förordet, valde ett mycket långt tidsspann, en snävare geografisk avgränsning och i betydligt högre grad byggde sin framställning på bilder och växtlistor. Ahrland ger även hon en historisk överblick, men fokuserar hela tiden trädgårdsmästaren, en aktör med bibliska anor, i Sverige nämnd som auktoritet i den heliga Birgittas *Lucidarium* från 1300-talet, en arbetsordning för nunnorna vid Vadstena kloster. Sveriges första namngivna trädgårdsmästare tycks ha varit Johan Petterson, verksam i samma miljö bland munkarna i Vadstena kring

sekelskiftet 1400. Han anlade ett *pomarium* där man odlade mullbär, valnötter och bergamotter. Trädgårdsmästarnas verksamhet under 1500- och 1600-talen var huvudsakligen knuten till kungliga anläggningar och högadelns gods. Gustav Vasa rekryterar på 1540-talet en trädgårdsmästare från Holland, Hans Friese, och Magnus Gabriel De la Gardie tycks ständigt sysselsatt med att planera nya trädgårdar, bygga orangerier och beställa fler växter. Reduktionen, en större mängd ny adel och en växande grupp av ofrälse ståndspersoner med kulturella ambitioner ändrar villkoren inför 1700-talet. Bruket att anlägga trädgårdar sprider sig till allt fler, även om den stora expansionen tillhör 1800-talet.

1700-talet blir en intressant övergångsperiod då naturvetenskapens landvinningar ges praktisk tillämpning för att bidra till landets välstånd. Nyttan av trädgårdsodling betonas och trädgårdsmästarens kompetens preciseras och professionaliseras. Den erfarenhetskunskap som alltid tycks ligga till grund för praktiskt arbete i trädgården formaliseras till yrkeskunskap och kompletteras med såväl översatta instruktionsböcker som inhemskt producerade arbeten. Först bland de svenska trädgårds-handböckerna är Johan Ahrlachs *Den swenske lust-, örte- och trädgården* från 1722, utvidgad under titeln *Johan Ahrlachs trädgårds-skiötsel* 1744, följd av Petter Lundbergs *Then rätta Swenska Trädgårdspraxis* 1754, som utkom i fem upplagor samt översattes till danska.

Studieresor var ett väsentligt inslag i utbildningen. Holland och England var de främsta målen, men också Tyskland, Danmark, Ryssland och Livland fick ta emot besök av resande med trädgårdsmästareambitioner. Även resor inom landet var viktiga för att samla kunskap och skapa kontakter. Planschverk var sällsynta, vilket gjorde att den blivande trädgårdsmästaren måste resa runt för att lära känna så många växter som möjligt och förstå hur olika arter skulle odlas.

De kungliga liksom de botaniska trädgårdarna spelade en stor roll för utvecklingen av trädgårdsmästarnas yrkeskunskap. Där fanns en lång tradition, stor erfarenhet och ofta ett vetenskapligt intresse tillsammans med ekonomiska resurser utöver de vanliga. Men nya officiella aktörer dyker upp under seklets gång. I mitten av 1700-talet omvandlas trädgårdsmästarsocieteten i Stockholm till ett ämbete och Kommerskollegium kungör en ordning som gäller för alla trädgårdsmästare i riket. Drängarna skulle gå provår och därefter inskrivas i lära i minst fem år om inte särskilda skäl förelåg. Det var enligt Ahrland i grunden att fastställa praxis, men visar samtidigt på en begynnande formalisering och maktkon-

centration. Mot slutet av seklet startas på Peter Jonas Bergius initiativ en institutionaliserad trädgårdsutbildning vid Bergianska trädgården i norra Stockholm. Även om den inledningsvis inte var särskilt framgångsrik visar den på den inriktning som utbildningen skulle ta framöver. Personliga kontakter, traderade erfarenheter och sinnenas tyta kunskap ersätts med formella krav. Men det är intressant att i Ahrlands framställning notera hur långt man kunde komma med sin erfarenhetskunskap. Trots att man inte hade växternas näringsupptag klart för sig utan tydligen föreställde sig att plantornas rötter ”ät upp” jordpartiklarna, visste man ändå vilken jord som passade för varje särskild växt och samlade kunskaper om lämplig jordmån, ljus, gödsling och bevattning för varje art. Man byggde orangerier, upprättade drivbänkar och övervakade noga temperaturens växlingar, dock utan att använda termometer. Ahrland menar att den inte kom i bruk i trädgårdarna förrän kring sekelskiftet 1800. De vanliga köksväxterna klarade sig med 5°C, men melon och pumpor krävde 15°C. Flera metoder att öka frönas grobarhet utvecklades. Sparrisfröna lades i blöt i ljumt vatten och man mjukade upp skalet på hårda frön. Ett annat exempel på traderad kunskap är att man bedriver framgångsrikt förädlingsarbete utan att känna till Mendels lagar. Det räckte uppenbarligen med Linnés idéer om blommornas befruktningssorgan och sexuella fortplantning. Petter Lundberg beskriver i *Den swenske frösamlaren* från 1775 hur man skapar fyllda nejlikor genom att pudra pistillen på en mindre fyllig blomma med pollen från en fylld variant. Om man vill ha fler varianter kan man sätta de lätt hybridiserande nejlikorna eller tulpanerna tillsammans och vänta på nästa generation med strimmiga kronblad.

Ytterligare ett intressant inslag i Ahrlands framställning är växternas sjukdomar som beskrivs och behandlas i analogi med människokroppens. Växterna sägs lida av kallbrand (ofta frostsador), gulsot (orsakad av torka eller skadedjur), kräfta (svampangrepp) eller mask, dvs. olika slags larver. Och trädgårdsmästaren förväntas fungera som läkare: ställa diagnos, använda salvor och dekokter eller utföra åderlåtning, koppning samt de nödvändiga operationerna. Ahrland uppmärksammar också trädgårdsmästarens fascinerande redskap: melonglas med halmhattar, odlingsklockor, trädskrapor och planterstockar. Många verktyg tillverkades för hand på plats under vinterhalvåret.

Ahrlands tes är att trädgårdsmästaren spelade en större roll för trädgårdskonstens utveckling än tidigare forskning visat, vilken huvudsakligen inriktats på god-

sens ägare och ett fåtal kända landskapsarkitekter. Hon bygger sin framställning på en rik uppsättning källor: juridiskt material som lagar och förordningar liksom kameralt material som godsarkivens räkenskaper, anställningskontrakt, inventarieförteckningar och lönelistor, men också mer personliga texter som dagböcker, brev och minnesanteckningar. Såväl Carl Bonde som Peter Jonas Bergius förde trädgårdsjournaler under flera decennier och många intresserade skrev brev eller dagbok under resor inom och utom landet, de mest kända är naturligtvis Linnés reseskildringar. *Vetenskapsakademiens handlingar* liksom Patriotiska sällskapets *Journal uti hushållningen* publiceras regelbundet och diskuterar ofta relevanta frågor. Vid landets universitet produceras intressanta avhandlingar inom naturalhistoria, botanik och ekonomi, efter vad det verkar särskilt flitigt i Åbo där linneanen Pehr Kalm var professor.

Ahrland har hämtat uppgifter från diverse småtryck som priskuranter och reklamblad eller annonser i den växande pressen. I bästa fall har hon haft tillgång till bilder, kartor, planer, ritningar och illustrationer. Kyrkoarkivalier har spelat en mindre roll, men en givande källa tycks finnas i form av frågeformulär vid examinationer av gesäller och trädgårdsmästare samt intyg över genomförd praktik. Hon har också gjort en specialstudie av studenter vid Lunds universitet för att spåra trädgårdsmästarnas studieambitioner och sociala mobilitet.

Bildmaterialet är rikligt, vackert och informativt. Modeväxter under 1700-talet var narcisser, anemoner, nejlikor och lövkojor, men också olika tulpanvarianter. Statusväxterna framför andra var ananas och citrusfrukter. Vackra målningar förevigar den stiliga ananasplantan från Ulriksdal 1729 liksom det blommande citrusträdet fullt av tunga frukter från 1733. Men även en särskilt imponerande pumpa kunde bli motiv för en oljemålning, som den kända bilden från Åkerö 1757 av en mörkgrön praktpjäs på uppåt 50 kilo. De bleka panelerna från det Echstedtska lusthuset hör emellertid till de få bilder som placerar trädgårdens vardagsliv i centrum: grävande och krattande trädgårdsdrängar liksom enkelt klädda trädgårdsmästare som ympar och planterar.

Ahrland vill med sin framställning visa att trädgårdsmästarna under 1700-talet stabiliseras som yrkesgrupp samtidigt som trädgårdsskötseln etableras som vetenskap och behandlas i såväl avhandlingar, lärda tidskrifter som inhemskt producerade handböcker. Bouppteckningar, fadderskap, namnskick, gravstenar och bostäder vittnar om att trädgårdsmästaren kunde ha en tämligen hög status och umgås vänskapligt med sina arbetsgivare.

Den ideale trädgårdsmästaren träder i Ahrlands bok fram som en mångsidigt begåvad person som kan planera och anlägga en trädgård, odla och sköta den, men också instruera sina underlydande, fungera som lärare och arbetsledare, sköta inköp och räkenskaper, arkivera och göra förteckningar över växtmaterial och odlingsframgångar, ta vara på ympkvistar, sticklingar och frön för både eget och andras bruk, lägga in frukt och grönsaker eller på annat sätt bevara skörden under vintern, idka handel med överskottet, föra bok över resultatet, göra blomsterarrangemang och guida ståndsmässiga gäster, samt skaffa sig ett nätverk av kontakter och i bästa fall tradera sina erfarenheter till eftervärlden. Trädgårdsmästaren passade väl in i 1700-talets höga värdering av ekonomisk produktion, vardagsnytta och erfarenhetskunskap och Ahrlands vackra och innehållsrika volym gör all rättvisa åt denna tidstypiska gestalt.

Elisabeth Mansén, Stockholm

Göteborgsutställningen 1923. Hågkomster och framtidsspår. Louise Brodin, Vibeke Carlander (red.). Warne Förlag, Sävedalen/Göteborgs Stadsmuseum 2006. 232 s., ill. ISBN 10: 91-85597-02-3.

År 1923 firade Göteborg sitt 300-årsjubileum, egentligen två år för sent. Det manifesterades med den väldiga Jubileumsutställningen, vanligen kallad Göteborgsutställningen. Redan 1915 väcktes frågan om att arrangera en utställning i samband med jubileet. Första världskriget, lågkonjunkturer och andra orsaker gjorde att evenemanget flyttades fram två år till 1923.

Vetenskapligt har utställningen behandlats framförallt av Anders Houltz i avhandlingen *Teknikens tempel: modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923* (2003). Nu har två journalister Louise Brodin och Vibeke Carlander, barnbarn till resp. Axel Nilsson, mycket aktiv i utställningsarbetet och senare chef för Röhsska museet, och Axel Carlander, stadsfullmäktiges ordförande och jubileumskommitténs starke man, samlat ett antal skribenter för att belysa speciella aspekter på utställningen. Resultatet har blivit boken *Göteborgsutställningen. Hågkomster och framtidsspår*. De båda "barnbarnen" medverkar själva med flera bidrag.

Många var kritiska till att överhuvudtaget arrangera utställningen, bl.a. var bostadsfrågan problematisk i Göteborg och medlen borde användas till bostadsbyggnad istället ansåg många. Hungerkravallerna i staden

1917 låg i färskt minne. Arbetslösheten var stor, men utställningen sågs som en möjlighet att skapa nya arbetstillfällen. Carlander ansåg att projektet skulle "bibringa oss mera tillförsikt, mera tro på oss själva, vilket efter dessa år av missmod syntes ganska behövt". När beslutet om att arrangera jubileet och utställningen väl var taget tycks de flesta ha slutit upp kring detta.

Utställningen som ville visa upp Sverige som ett modernt industriland att räkna med och med Göteborg som ett industriellt och kulturellt centrum, var ändå starkt förankrad i det förgångna. Enorma insatser gjordes för att dokumentera hantverk, småindustri och lantbruk framförallt i Göteborgs "uppland", Västsverige. Ansvarig för stora delar av denna dokumentation var sedermera folklivsprofessorn Sigurd Erixon och i bakgrunden skymtar många föregångsmän inom svenskt museiväsen, Stig Roth och Torsten Althin för att ta ett par exempel. Utställningen var den första större i världen efter första världskrigets slut. Ett uttalat mål var också att förbättra kontakterna mellan segrare och besegrade i det härjade Europa. Bl.a. arrangerades internationella idrottsspel, som dock bojkottades av Frankrike och Belgien och i viss mån av England och USA eftersom Tyskland och Österrike-Ungern inbjudits och deltog. Därmed vann dessa "förlorare" åtskilliga segrar på idrottens arenor.

Louise Brodin citerar Sixten Strömboms uttalande från 1953 om utställningen som "den stora borgerliga 1800-talskulturens sista och kanske djärvaste insats i Göteborgs historia". För vår tid dråpliga inslag var de protester som gjordes av ett antal inbjudna honoratiories som inte var nöjda med sin placering vid jubileumsbanken eller inte tilldelats de utmärkelser de förväntat sig. Två utländska diplomater protesterade t.o.m. hos UD.

Martin Fritz ger i sitt bidrag den ekonomisk-historiska bakgrunden vid tiden för utställningen. På 50 år hade Göteborg fyrdubblats och väl låtit sig integreras i ett nätverk av handelsstäder runt Nordsjön. 25 % av landets export gick över Göteborg, importen uppgick till 33 %. De privata handelshusen började förlora sin ställning till förmån för export- och importföretag, banker etc. med direktförbindelser till sina utländska handelspartners. Stora industrier och företag hade etablerats. Nu var det industriledare, redare och bankdirektörer som dominerade Göteborgs ekonomiska liv. Textilindustrin, som dithills varit den viktigaste, distanserades omkring 1915 av metallindustrin; varvsindustrin blomstrade. Carlander, stadsfullmäktiges och jubileumsårets ordförande, var t.ex. också ordförande i textilföretaget Gamlestaden, i SKF, Svenska Amerikalinen och Skandinaviska Kredit